

KS. BERNARD POŁOK
Nysa – Opole, UO

Pierwsze chrześcijańskie sanktuaria w Ziemi Świętej (Konstantyn Wielki — IV w.)

Począwszy od II w. do ziemi, w której żył Jezus, zaczęli coraz liczniej przybywać chrześcijańscy pielgrzymi. Ich celem było doświadczenie szczególnego przeżycia duchowego przez odwiedzenie miejsc wymienionych w Piśmie Świętym. Sam termin „Ziemia Święta” pojawił się dopiero w kulturze chrześcijańskiej w okresie rządów cesarza Konstantyna Wielkiego (306–337), który zaprzestał prześladowania chrześcijan i w edyktie mediolańskim z 313 r. zagwarantował im swobodę wyznania. Tradycja głosi, że matka cesarza, Helena, odnalazła w Jerozolimie miejsce ukrzyżowania Jezusa oraz relikwie krzyża, na którym umarł oraz miejsce, gdzie znajdował się Jego grób. Konstantyn nakazał wznieść w tym miejscu bazylikę złożoną z trzech części: *Martyrionu*, *Atrium* i Rotundy *Anastasis* (od greckiego słowa: zmartwychwstanie). Zbudował także kościół nad grota, w której miał się narodzić Jezus — Bazylikę Narodzenia Pańskiego w Betlejem. Kolejny kościół (Eleona) został wzniesiony na Górze Oliwnej, w miejscu wniebowstąpienia Jezusa. Także w IV w. powstały w Jerozolimie — Bazylika Biczowania, na Górze Oliwnej — Betfage oraz na Górze Tabor — Bazylika Przemienienia.

W niniejszym opracowaniu przedstawimy sanktuaria chrześcijańskie powstałe w Ziemi Świętej za panowania cesarza Konstantyna Wielkiego z IV w., które upamiętniają najważniejsze wydarzenia z życia Zbawiciela w porządku chronologicznym: Narodzenie, Przemienienie, Śmierć i Zmartwychwstanie oraz Wniebowstąpienie Pańskie.

1. Bazylika Narodzenia

1.1. Biblia

Narodzenie Jezusa:

Gdy zaś Jezus narodził się w Betlejem w Judei za panowania króla Heroda, oto Mędrcy ze Wschodu przybyli do Jerozolimy i pytali: „Gdzie jest nowo narodzony król żydowski? Ujrzeliśmy bowiem jego gwiazdę na Wschodzie i przybyliśmy oddać mu pokłon”. Skoro to usłyszał król Herod, przeraził się, a z nim cała Jerozolima. Zebrał więc wyszst-

kich arcykapłanów i uczonych ludu i wypytywał ich, gdzie ma się narodzić Mesjasz. Ci mu odpowiedzieli: „W Betlejem judzkim, bo tak napisał Prorok: A ty, Betlejem, ziemio Judy, nie jesteś zgoła najlichsze spośród głównych miast Judy, albowiem z ciebie wyjdzie władca, który będzie pasterzem ludu mego, Izraela”. Wtedy Herod przywołał potajemnie Mędrców i wypytał ich dokładnie o czas ukazania się gwiazdy. A kierując ich do Betlejem, rzekł: „Udajcie się tam i wypytujcie starannie o Dziecię, a gdy Je znajdziecie, donieście mi, abym i ja mógł pójść i oddać Mu pokłon” (Mt 2,1-8).

Jezus urodził się w Betlejem, dokąd jego rodzice przybyli w związku z przeprowadzanym spisem ludności (Łk 2,1-7). Bazylika Narodzenia Pańskiego w Betlejem została wzniesiona nad grota, w której zgodnie z tradycją Jezus przyszedł na świat. Bazylika Narodzenia Pańskiego należy do najstarszych zabytków świata chrześcijańskiego.

1.2. Historia¹

Istniejąca dziś Bazylika Narodzenia Pańskiego w Betlejem wzniesiona została przez panującego w latach 527–565 cesarza Justyniana I Wielkiego na miejscu wcześniejszego kościoła, który zbudowany został przez cesarza Konstantyna I Wielkiego, który panował w latach 306–337.

Ślady kultu narodzenia Pańskiego w Betlejem są jednak o wiele starsze i prowadzą nas do II w., kiedy to cesarz Hadrian nakazał w 135 r. zbudować nad grota Narodzenia pogańskie sanktuarium i wprowadzić na tym miejscu kult pogańskiego boga Adonisa. Paganie chcieli w ten sposób zbezcześcić i zniszczyć to święte miejsce. Kiedy prawie 200 lat później w 326 r., matka Konstantyna Wielkiego św. Helena udała się do Ziemi Świętej i przybyła do Betlejem, wskazano na grota leżącą poza Betlejem, gdzie według wczesnej tradycji chrześcijańskiej znajdowało się miejsce narodzin Jezusa.

Pierwszą świątynię nad grota Narodzenia Chrystusa wznoszą Konstantyn i jego matka Helena. Budowa bazyliki rozpoczęła się w 326 r. i ukończona została około 334 r. Bazylika konstantyńska to pięcionawowa budowla o długości 27 m, z dużym *atrium* o długości 73 m i szerokości 26 m, z ośmioboczną budowlą (oktagon) znajdującą się nad grota Narodzenia, do której prowadziły schody. Jej układ znamy dzięki odkryciom dokonany w 1934 r. pod posadzką obecnej bazyliki. Bazylika ta zbudowana była na planie zbliżonym do kwadratu o szerokości naw: głównej — 9,20 m, oraz bocznych — 4 m i 3,20 m, przedzielonych rzędami kolumn korynckich. Oktagon wznoszący się nad grota Narodzenia posiadał w środku czterometrowy otwór, przez który widać było z góry grota Narodzenia. W kościele na przełomie IV/V w. powstał znaczący ośrodek życia monastycznego, którego ślady zachowały się po

¹ M. KIELING, *Dzieje bazyliki Bożego Narodzenia w Betlejem. Symbol pokoju i pojednania*, www.opiekun.kalisz.pl/250/Symbol_pokoju_i_pojednania.htm 18.05.2009; E. GALBIATI, *Guida Biblica e turistica della Terra Santa*, Milano 1980, s. 253–254; D. BALDI, *W Ojczyźnie Chrystusa. Przewodnik po Ziemi Świętej* (Biblioteka Franciszkańska 2), Kraków – Asyż 1982, s. 163–166.

dzień dzisiejszy. Euzebiusz z Cezarei w dziele *O życiu Konstantyna* w taki sposób relacjonuje wkład św. Heleny i Konstantyna w powstanie tej świątyni:

Bogobojna cesarzowa miejsce, gdzie Boża Rodzicielka urodziła swego Syna, wyróżniła wspaniałymi pomnikami i przyozdobiła je w wyszukany sposób. Również cesarz niebawem uczcił to miejsce królewskimi darami, aby srebrnymi i złotymi klejnotami oraz kolorowo mieniającymi się dywanami pomnożyć wspaniałe dary swej matki.

Nie ulega wątpliwości, że miejsce to musiało wywierać ogromne wrażenie na pielgrzymach zmierzających do Ziemi Świętej i przyciągało w starożytności wielu chrześcijan. W 384 r. zamieszkał tu św. Hieronim, a w 386 r. przybyła do Betlejem rzymska matrona Paula z rodu Scypionów z córką Eustacją i licznymi dziewczynami. Św. Paula wzniosła tu dwa klasztory, jeden dla św. Hieronima i jego naśladowców, drugi dla siebie i swoich towarzyszek, a ponadto wielkie hospicjum dla pielgrzymów, którzy przybywali tu z całego świata, zwłaszcza zaś z Rzymu i Italii.

Bazylika wzniesiona przez Konstantyna nie wytrzymała jednak próby czasu. Po powstaniu Samarytan w 529 r. została poważnie zniszczona. Na polecenie cesarza Justyniana I (528–565) ok. 540 r. rozebrano ją i wzniesiono nad grota Narodzenia nowy kościół, który istnieje po dzień dzisiejszy. Obecna bazylika to również pięcionawowa budowla. Usunięto z niej jednak budynek nakrywający grota i przystosowano do potrzeb liturgicznych; posiada ona 57 m długości i 26 m szerokości, przecięta przez cztery rzędy kolumn. Bazylikę powiększono przez dodanie apsydy i nawy poprzecznej zakończonymi apsydami. Posadzka nowej bazyliki została podniesiona o 75 cm w stosunku do starej zachowując schody prowadzące do groty Narodzenia. W czasach wypraw krzyżowych kościół przebudowano usuwając ze względów obronnych *atrium* i dodając w jego wnętrzu liczne mozaiki.

Na przestrzeni dziejów kościół ten był świadkiem wielu dramatycznych wydarzeń. Jedną z najbardziej przejmujących historii miała miejsce w 614 r. podczas najazdu Persów, którzy pod wodzą Chosroesa II zniszczyli wszystkie miejsca kultu chrześcijańskiego w Ziemi Świętej. Ocalała jedynie bazylika Narodzenia w Betlejem. A to dlatego, że Persowie wchodząc do kościoła ujrzeli przedstawione na płaskorzeźbie postacie perskich magów, astrologów, mędrców ze Wschodu. Z szacunku dla swoich przodków, którzy byli tu przed nimi zachowali ten kościół od zniszczenia. Tym samym znajdujące się w bazylice biblijne przedstawienie pokłonu trzech królów przyczyniło się do ocalenia tego miejsca od zniszczenia.

Los nie zawsze był jednak łaskawy dla tego miejsca. Arabowie mahometańscy najechali Betlejem w 638 r. W 1099 r. Betlejem zostało zdobyte przez krzyżowców, którzy w roku 1110 utworzyli tam biskupstwo łańskie. Po zdobyciu miasta przez sułtana Saladyna (w 1187 r.) zlikwidowano miejsce kultu chrześcijańskiego. W 1192 r. cesarz Henryk VI odzyskał raz jeszcze Betlejem, ale odtąd miasto to pozostawało wioską. Pomimo dominacji islamu w Ziemi Świętej Bazylika Narodzenia Pańskiego była miejscem kultu chrześcijańskiego. Pieczę nad tym miejscem początkowo sprawowali kanonicy regularni, a od XII w. do dziś opiekę nad miejscem Narodzin Chrystusa ze strony kościoła rzymsko-katolickiego sprawują franciszkanie.

Wykopaliska przeprowadzone w aktualnym prezbiterium wydobyły na światło dzienne narożniki muru, które uważa się albo za pozostałość budynku ośmiobocznego, jaki wznosił się nad Grotą Narodzenia, albo za resztki wielobocznej absydy. Znalezione też stopnie schodków prowadzących na wznoszącą się w środku platformę, gdzie, jak przypuszczano, był *oculus* („oko”), czyli otwór dający wgląd do znajdującej się poniżej Groty Narodzenia. Hipoteza ta nie znajduje jednak żadnego potwierdzenia ani w archeologii, ani w świadectwach starożytnych pielgrzymów. Obecnie przyjmuje się, że platforma stanowiła podstawę ołtarza ze wznoszącym się nad nim baldachimem. Posadzka bazyliki konstantyńskiej jest mozaiką o motywach geometrycznych; jedynie w prezbiterium spotykamy również ptaki i winogrona, a u końca głównej nawy, przy dawnym wejściu do Groty Narodzenia, wyraz *ichthys* (grec. „ryba” ; poszczególne litery tego wyrazu stanowią inicjały wyznania wiary pierwszych chrześcijan: „Jezus Chrystus, Syn Boży, Zbawiciel”).

Od XIV w. rozpoczyna się okres sporów o prawo własności sanktuarium między franciszkanami i Grekami. Jest ono przyznawane raz jednym, raz drugim, zależnie od tego, który z narodów popierających obie wspólnoty znajdował łaskę u Wysokiej Porty.

W czasie wojny między Imperium Otomańskim a Republiką Wenecką (1645–1669), zakończonej wyparciem Wenecjan z wyspy Krety, Grecy zostają upoważnieni do remontu zniszczonego poddasza i do wzięcia w posiadanie Groty Narodzenia i całej bazyliki.

W 1690 r. Łacinnicy ponownie wchodzą w posiadanie Groty Narodzenia i w 1717 r. umieszczają tu nową gwiazdę ze srebra, w miejsce poprzedniej, zniszczonej zębem czasu. Gwiazda opatrzona jest łacińskim napisem: *Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est* („Tu narodził się z Maryi Dziewicy Jezus Chrystus”) i datą: „1717”. Ten stan rzeczy trwał do 1757 r., gdy Grecy znowu przejęli bazylikę, a w krypcie ołtarz Narodzenia.

Aktywną działalność prowadzą w Betlejem od kilku już wieków misjonarze franciszkańscy z Kustodii Ziemi Świętej, mający tu parafię, przy której działają również organizacje charytatywno-społeczne. Franciszkanie pracują duszpastersko, obsługują sanktuarium i grotę Bożego Narodzenia, zajmują się pracą wychowawczą i dydaktyczną w Kolegium Ziemi Świętej, sprawują opiekę nad pielgrzymami w hospicjum *Casa Nova*.

2. Bazylika Przemienienia

2.1. Biblia

Przemienienie Jezusa:

Po sześciu dniach Jezus wziął z sobą Piotra, Jakuba i brata jego Jana i zaprowadził ich na górę wysoką, osobno. Tam przemienił się wobec nich: twarz Jego zajaśniała jak słoń-

ce, odzienie zaś stało się białe jak światło. A oto im się ukazali Mojżesz i Eliasz, którzy rozmawiali z Nim. Wtedy Piotr rzekł do Jezusa: „Panie, dobrze, że tu jesteśmy; jeśli chcesz, postawię tu trzy namioty: jeden dla Ciebie, jeden dla Mojżesza i jeden dla Eliasza”. Gdy on jeszcze mówił, oto obłok świetlany ostonił ich, a z obłoku odezwał się głos: „To jest mój Syn umiłowany, w którym mam upodobanie, Jego słuchajcie!” Uczniowie, słysząc to, upadli na twarz i bardzo się zlekli. A Jezus zbliżył się do nich, dotknął ich i rzekł: „Wstańcie, nie lękajcie się!” Gdy podnieśli oczy, nikogo nie widzieli, tylko samego Jezusa. A gdy schodzili z góry, Jezus przykazał im mówiąc: «Nie opowiadajcie nikomu o tym widzeniu, aż Syn Człowieczy zmartwychwstanie». Wtedy zapytali Go uczniowie: „Czemu więc uczeni w Piśmie twierdzą, że najpierw musi przyjść Eliasz?” On odparł: „Eliasz istotnie przyjdzie i naprawi wszystko. Lecz powiadam wam: Eliasz już przyszedł, a nie poznali go i postąpili z nim tak, jak chcieli. Tak i Syn Człowieczy będzie od nich cierpieł”. Wtedy uczniowie zrozumieli, że mówił im o Janie Chrzcicielu (Mt 17,1-13).

Na górze Tabor Jezus przemienił się na oczach swoich uczniów: Piotra, Jakuba i Jana. Jego twarz jaśniała jak słońce, a szaty stały się białe jak światło. Jednocześnie uczniom ukazali się Mojżesz i Eliasz. Dla upamiętnienia tego wydarzenia na górze Tabor wzniesiono Bazylikę Przemienienia Pańskiego.

2.2. Historia

Evangelia nie podaje nazwy góry Przemienienia Pańskiego, jednak starożytna tradycja, poświadczona już przez Orygenes na pocz. III w., sięgająca czasów bliskich apostołskim, wskazuje Tabor jako miejsce, gdzie Chrystus pozwolił oglądać Piotrowi, Jakubowi i Janowi promień swej niebiańskiej chwały.

W IV w. w południowo-wschodniej części rozległej płaszczyzny, jaką stanowi szczyt Taboru, wzniesiono pierwsze sanktuarium upamiętniające to ewangeliczne wydarzenie. W 570 r. anonimowy Pielgrzym z Piacenzy oglądał tu trzy bazyliki, upamiętniające trzy namioty, które pragnął postawić św. Piotr. W 670 r. Arkulf wspomina o licznych mnichach tutaj przebywających, a pewien dokument z XI w. mówi o biskupstwie Tabor z 18 mnichami, którzy obsługiwali cztery kościoły.

Pod rządami krzyżowców służbę liturgiczną w sanktuarium powierzono benedyktynom. Tankred, książę Galilei, uposażył tę wspólnotę zakonną znacznymi dobrami. Kościół rozbudowano wówczas i ozdobiono, otaczając go wraz z opactwem wysokim murem obronnym, który jednak nie zawsze dostatecznie bronił sanktuarium przed Saracenami.

W 1187 r., po przegranej przez krzyżowców bitwie pod Hattin, sanktuarium na górze Tabor poniosło znaczne szkody, a nieco później, w latach 1211–1212, sułtan Małək al-Adel zasypał całkowicie kościół benedyktynów, stawiając ponad nim bastion, który w 1217 r. wstrzymał natarcie krzyżowców. Późniejszy sułtan Małək al-Kamel nakazał zburzyć fortyfikacje saraceńskie i pozwolił chrześcijanom ponownie zająć Tabor w czasie rozejmu zawartego przez Fryderyka II na lata 1229–1239. Nie mogąc odkopać zasypanego zwałami gruzu dawnego kościoła, chrześcijanie musieli się zadowolić budową nowej kaplicy na zachód od pierwotnego sanktuarium.

W 1263 r. sułtan Bajbars, ten sam, który zburzył bazylikę Zwiastowania w Nazarecie, nakazał też zburzenie sanktuarium na górze Tabor.

Odtąd przez prawie cztery stulecia pozostawała ona opuszczona. Jedyne z rzadka wspinali się tu najodważniejsi z pielgrzymów. Odkąd Bracia Mniejsi osiedlili się w Nazarecie, przychodzili tu celebrować w uroczystość Przemienienia Pańskiego, oczekując upragnionego dnia, gdy będą mogli objąć w posiadanie resztki tak starożytnego sanktuarium. Nastąpiło to w 1631 r. dzięki staraniom Francesco di Verrazzano, konsula Wielkiego Księstwa Toskanii w Sydonie, który otrzymał to zezwolenie z rąk życzliwego katolikom emira Fachr ad-Dina.

Dziś franciszkanie mają na Taborze klasztor i hospicjum dla pielgrzymów oraz wzniesioną po ponad półwiecznych wykopaliskach archeologicznych, jakie podjęli dla zbadania ruin obiektów sakralnych, zbudowanych tu przez chrześcijan różnych epok, wspaniałą bazylikę, godną świętości tego miejsca².

Budowa tej nowej bazyliki, rozpoczęta przez Kustodię Ziemi Świętej w 1919 r., została ukończona w 1924 r. W tym samym roku świątynię konsekrował kard. Giorgi, legat papieski. Styl bazyliki nawiązuje w swych generalnych liniach do architektury rzymsko-syryjskiej, której szczytowy okres rozwoju przypada na IV–VII w. Przed wejściem wznosi się bogato rzeźbiony łuk, opierający się po bokach o dwie wieże. Tworzy się w ten sposób jakby przedsionek, który ma zamiast sklepienia błękit nieba. W głębi przedsionka znajduje się portal. Dwie wieże po bokach fasady łączą z kościołem dwie kaplice poświęcone Mojżeszowi i Eliaszowi. W ten sposób zrealizowało się pragnienie św. Piotra, by wnieść na Taborze trzy przybytki: dla Chrystusa, Mojżesza i Eliasza.

Bazylika składa się z trzech naw, przedzielonych potężnymi filarami i arkadami. Ponad arkadami biegnie gzyms pokryty kolorową mozaiką. Stanowi on podstawę biegnących po obu stronach nawy głównej rzędów kolumnienek, które podtrzymują belkowanie dachu. W centrum bazyliki schodami rozciągającymi się na całą szerokość nawy głównej schodzi się po 12 stopniach do krypty, zachowującej starożytne mury i ołtarz, odnaleziony w czasie wykopalisk. Z naw bocznych wchodzi się po schodach do prezbiterium, wznoszącego się ponad kryptą na wysokość kilku metrów powyżej poziomu posadzki kościoła.

Misterium Przemienienia Pańskiego upamiętnia mozaika w absydzie centralnej, natomiast mozaiki w krypcie przedstawiają cztery inne „przemienienia” Chrystusa: Narodzenie, Eucharystię, Mękę i śmierć oraz Zmartwychwstanie. Kaplice zamykające nawy boczne poświęcone są Niepokalanej (północna) i św. Franciszkowi (po-

² Por. B. BAGATTI, A. BATTISTA, *La fortezza saracena del Monte Tabor* (Studium Biblicum Franciscanum – Collectio Minor 18), Gerusalemme 1976; B. BAGATTI, *Una grotta bizantina sul Monte Tabor*, „Liber Annuus” 27 (1977), s. 118–122; S. LOFFREDA, *Una tomba romana al Monte Tabor*, „Liber Annuus” 28 (1978), s. 241–246; GALBIATI, *Guida Biblica e turistica della Terra Santa*, s. 403–405; BALDI, *W Ojczyźnie Chrystusa. Przewodnik po Ziemi Świętej*, s. 287–289.

łudniowa). Wchodząc do kościoła, już od drzwi obejmuje się jednym rzutem oka całą przejrzystą strukturę budowli.

Sanktuarium zaprojektował i jego budowę kierował architekt A. Barluzzi. Mozaiki zaprojektował A. Villani. Pod posadzką bazyliki zachowały się liczne nacięcia w skale, które można wiązać z dwoma miejscami kultu kananejskiego.

Na północ od bazyliki znajdują się ruiny rozległego klasztoru benedyktynów. Do dziś dają się rozpoznać miejsca, gdzie wznosiły się kapitułarz i refektarz oraz mała kaplica (6 x 4 m), która służyła benedyktynom jako oratorium.

Na południowy wschód od bazyliki widoczne są resztki mozaiki bizantyjskiej oraz piękna wieża, w części odbudowana, która należała do twierdzy saraceńskiej. Można też zwiedzić muzeum, w którym zgromadzono wszystkie przedmioty posiadające wartość archeologiczną (fragmenty rzeźbiarskie, inskrypcje, naczynia, lampy, monety), znalezione w czasie wykopalisk.

Mniej więcej w połowie długiej alei, w miejscu, gdzie rozpoczyna się zbocze góry, odrestaurowano również stare oratorium zwane *Descendentibus* (łac. „Gdy schodzili”), upamiętniające słowa Ewangelii: „Gdy schodzili z góry, Jezus przykazał im mówiąc: «Nie opowiadajcie nikomu o tym widzeniu, aż Syn Człowieczy zmartwychwstanie»” (Mt 17,9).

Szczyt góry Tabor dzieli się dziś na dwie części, przedzielone murem. Część południowa należy do franciszkanów, część północna do prawosławnych Greków, którzy posiadają tu kościół pod wezwaniem św. Eliasza, wzniesiony na ruinach wcześniejszego, wspominanego już przez historyków w czasie wypraw krzyżowych.

3. Bazylika Grobu Świętego

Bazylika Grobu Świętego składa się z trzech części: *Martyrionu*, *Atrium* i Rotundy *Anastasis*.

3.1. Biblia

Ukrzyżowanie:

Gdy przyszedli na miejsce zwane Golgotą, to znaczy Miejszem Czaszki, dali Mu pić wino zaprawione goryczą. Skosztował, ale nie chciał pić. Gdy Go ukrzyżowali, rozdzielili między siebie Jego szaty, rzucając o nie losy. I siedząc, tam Go pilnowali. A nad głową Jego umieścili napis z podaniem Jego winy: „To jest Jezus, Król Żydowski” (Mt 27,33-37).

Po pojmaniu doprowadzono Jezusa przed Sanhedryn, który przekazał go namiestnikowi rzymskiemu Poncjuszowi Piłatowi. Ten skazał go na śmierć przez ukrzyżowanie. Droga, którą przebył Jezus dźwigający krzyż od wyroku do ukrzyżowania nosi nazwę *Via Dolorosa*. Droga ta obejmuje 14 stacji, z których pięć ostatnich znajduje się w Bazylice Grobu Świętego. Jezus został ukrzyżowany w miej-

scu zwanym Golgotą, czyli czaszką (Mt 27,33). Po trzech godzinach zmarł. Skale uznawaną za część Golgoty można zobaczyć w Bazylice Grobu Świętego.

Pogrzeb:

Pod wieczór przyszedł zamożny człowiek z Arymatei, imieniem Józef, który też był uczniem Jezusa. On udał się do Piłata i poprosił o ciało Jezusa. Wówczas Piłat kazał je wydać. Józef zabrał ciało, owinął je w czyste płótno i złożył w swoim nowym grobie, który kazał wykuć w skale. Przed wejściem do grobu zatoczył duży kamień i odszedł. Lecz Maria Magdalena i druga Maria pozostały tam, siedząc naprzeciw grobu (Mt 27,57-61).

Ciało Jezusa złożono do grobu wykutego w skale. Nad jego grobem zbudowano Bazylikę Grobu Świętego. Wzniósł ją w IV w. rzymski cesarz Konstantyn Wielki.

Zmartwychwstanie:

Po upływie szabatu, o świcie pierwszego dnia tygodnia przyszła Maria Magdalena i druga Maria obejrzeć grób. A oto powstało wielkie trzęsienie ziemi. Albowiem anioł Pański zstąpił z nieba, podszedł, odsunął kamień i usiadł na nim. Postać jego jaśniała jak błyskawica, a szaty jego były białe jak śnieg. Ze strachu przed nim zadrżeli strażnicy i stali się jakby umarli. Anioł zaś przemówił do niewiast: „Wy się nie bójcie! Gdyż wiem, że szukacie Jezusa Ukrzyżowanego. Nie ma Go tu, bo zmartwychwstał, jak powiedział. Chodźcie, zobaczcie miejsce, gdzie leżał” (Mt 28,1-6).

Po trzech dniach Jezus zmartwychwstał. W miejscu złożenia ciała Jezusa — w pierwszym dniu po szabacie niewiasty zastają pusty grób. Miejsce to tzw. *Anastasis* — Zmartwychwstanie mieści się także w Bazylice Grobu Świętego.

3.2. Historia

Bazylika Grobu Świętego jest dla chrześcijan miejscem centralnym nie tylko w Jerozolimie, ale w całej Ziemi Świętej. Zarówno Kalwaria, jak i grób Jezusa nie budzą większych zastrzeżeń co do ich autentyczności lokalizacji. Wśród uczonych nie ma bowiem zbyt dużych rozbieżności w tym względzie. Jednak pielgrzym wyruszający po raz pierwszy do Jerozolimy z pewnością dozna zaskoczenia, a nawet rozczarowania w zetknięciu z miejscem męki i pogrzebu Pana. Zamiast Wzgórza Czaszki i grobowca należącego do Józefa z Arymatei ujrzy kościół o dość zagmatwanym porządku architektonicznym i pozbawiony dostojności, z mnóstwem kaplic, ołtarzy, lamp i ikon wewnątrz, sprawiający wrażenie zaniedbanego.

Na podstawie źródeł informacji dowiadujemy się, że dzisiejsza bazylika jest budowlą złożoną, powstałą w różnych epokach. Należy więc w tym miejscu przedstawić fazy chronologiczne omawianego obiektu: budowla konstantyńska (IV w.); dwie restauracje: pierwsza (VII w.) — patriarchy Modesta po pożarze w czasie najazdu perskiego w 614 r., druga (XI w.) — Konstantyna Monomacha, usiłującego naprawić szkody dokonane przez kalifa al-Hakima w 1009 r.; następnie zakrojone na szeroką skalę budowle krzyżowców, którzy przez pięćdziesiąt lat (1099–1149) starali się przywrócić zniszczonym zabytkom ich godny wygląd. Ponadto na przes-

trzeni wieków ten sakralny obiekt ulegał licznym modyfikacjom, naprawom i wzmocnieniom. Biorąc jednak pod uwagę wyłącznie główne fazy konstrukcyjne, bazylika posiada charakter bizantyjsko-romański³.

Obecna bazylika ma strukturę krzyżowców⁴. Jej budowa została rozpoczęta po zdobyciu przez nich Jerozolimy w 1099 r., a poświęcona 15 lipca 1149 r., w pięćdziesiąt rocznicę tego wydarzenia. W jej wnętrzu znajdują się: Kalwaria, Kaplica Grobu Chrystusa, a także inne kaplice upamiętniające wydarzenia nowotestamentalne i późniejsze. Ogólnie rzecz ujmując, kościół krzyżowców zastąpił bazylikę wybudowaną przez Konstantyna, poświęconą 14 września 335 r., jednak niektóre partie budowli zostały zniszczone i przebudowane. Miejsce śmierci, pogrzebu i zmartwychwstania Chrystusa zostało utrwalone dzięki pamięci pierwszych chrześcijan, którzy dbali o zachowanie miejsc związanych ze zbawczym dziełem Jezusa Chrystusa.

W czasach rzymskich natomiast w miejscach kultu żydowskiego i chrześcijańskiego powstawały świątynie pogańskie. Tak po przebudowaniu Jerozolimy przez Hadriana, na terenie Kalwarii stanęło pogańskie sanktuarium Wenus. Ta profanacja, wbrew zamierzeniom twórcy, posłużyła poniekąd do lepszego zachowania w nietkniętym stanie najświętszych miejsc chrześcijaństwa. Sytuacja ta trwała aż do początku IV w., kiedy Golgota została wydobyta na powierzchnię, gdy św. Helena — matka cesarza Konstantyna i biskup Makary rozpoznali tam miejsce ukrzyżowania Zbawiciela.

3.2.1. Bazylika konstantyńska

Najstarszym źródłem mówiącym o budowlu Konstantyna jest wspominany już jego żywot, spisany przez Euzebiusza⁵. Ten historyk Kościoła przekazał sprawozdanie zarówno o znalezieniu grobu Chrystusa, jak i budowie majestatycznego kościoła nad tym grobem. Chociaż jego opis nie jest zbyt dokładny i przesycany jest panegirykami i pochwałą władcy, to można z niego uzyskać ważne informacje o całej budowlu. Składała się ona prawdopodobnie z czterech elementów, na wzór domów grecko-rzymskich, ułożonych na planie prostokąta o wymiarach 150 x 60 m. Były to: *atrium*, do budowy którego wykorzystano część muru świątyni z czasów Hadriana; bazylika z absydą (*martyrium*); otwarty dziedziniec ze skalnym blokiem (Kalwarią) w południowo-wschodnim narożniku; rotunda z kaplicą Grobu Świętego⁶.

³ A. PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, tł. E. Zwolski, Warszawa 1971, s. 202–203.

⁴ B. MAZAR, *Der Berg des Herrn. Neue Ausgrabungen in Jerusalem*, tł. D. i H.G. Niemeyer, Bergisch Gladbach 1979, s. 221.

⁵ EUZEBIUSZ Cezarej, *Życie Konstantyna* (Źródła Myśli Teologicznej 44), tł. T. Wnętrzak, Kraków 2007, s. III, 25–40.

⁶ J. WILKINSON, *The Tomb of Christ. An Outline of his Structural History*, „Levant” 4 (1972), s. 83; J.P. FREE, H.F. VOS, *Archaeology and Bible History*, Grand Rapids, Michigan 1992, s. 254; J. MURPHY-O’CONNOR, *Przewodnik po Ziemi Świętej*, Warszawa 2007, s. 54; D. BALDI, *W Ojczyźnie Chrystusa. Przewodnik po Ziemi Świętej*, s. 65–69.

Wnioski nowożytnych architektów i archeologów są zgodne co do tego, że skała, w której znajdował się grób, została znacznie okrojona, by na pierwszy plan wydobyć sam grób. Także Cyryl Jerozolimski podkreślał, że nie widać skalnej groty, a przedsionek został zburzony, by umożliwić wzniesienie pięknej budowli. Grób przekształcono w rodzaj kaplicy.

Kaplica była umieszczona w samym środku rotundy, a nad sobą posiadała kopułę. Z czasem otrzymała nazwę *Anastasis*, czyli „Zmartwychwstanie”⁷. W momencie poświęcenia bazyliki 14 września 335 r. ten element architektoniczny nie był jeszcze wykończony, gdyż sporo pracy wymagało usunięcie ściany skalnej, by wydzielić z niej sam grób; prace te ukończono dopiero przed 384 r.⁸

Drugą część tego sakralnego zespołu, nazywanego *martyrium* (lub *martyrion*), tworzyła pięcionawowa bazylika o długości 45 m, zakończona absydą. Zdaniem archeologów po *martyrium* nie zachował się żaden widoczny ślad. Wejście do bazyliki znajdowało się od wschodu — zgodnie z kierunkiem starożytnego *cardo maximus* Aelia Capitolina. Fasada bazyliki posiadała potrójny portal. Do wejścia prowadziły monumentalne schody. Najpierw wchodziło się do *atrium* otoczonego portykami. Następnie dochodziło się do potrójnego portalu bazyliki, która wzniesiona była nad kaplicą św. Heleny i grota znalezienia Krzyża. Był to prawdziwy podziemny kościół. Prawdopodobnie z *martyrium* można było swobodnie przejść na Kalwarię i do *Anastasis*. Kalwaria była początkowo samodzielnym zabytkiem, gdyż poziom między nią a *martyrium* obniża się od 4 do 4,5 m⁹. Sama Golgota również została zniwelowana. Pozostawiono jedynie pagórek skalny z pamiątkowym krzyżem na szczycie.

Konstantyn Wielki nie tylko wznosił świątynię ku czci Zbawiciela, ale także zadbał o jej wyposażenie¹⁰.

3.2.2. Relacje pielgrzymów

Cennych wskazówek dotyczących miejsca pochówku Jezusa Chrystusa dostarczają najstarsze opisy pielgrzymek do Jerozolimy. Dowodzą one, że miejsce, które do dziś czczone jest jako Grób Pański było celem pielgrzymek od najdawniejszych czasów, co przemawia za jego autentycznością.

Z *Historii Kościoła* Euzebiusza dowiadujemy się o pielgrzymce do Ziemi Świętej biskupa Melitona w II poł. II w. Pielgrzymował tam także Orygenes i biskup

⁷ PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 206; B. BAGATTI, *La Testa, Il Golgota e la Croce* (Studium Biblicum Franciscanum 21), Jerusalem 1978, s. 34–35; J. WILKINSON, *Jerusalem as Jesus knew it. Archaeology as Evidence*, London 1982, s. 189.

⁸ MURPHY-O'CONNOR, *Przewodnik po Ziemi Świętej*, s. 55.

⁹ PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 206–207.

¹⁰ EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Życie Konstantyna*, s. III, 40.

Kapadocji Firmilian. Św. Hieronim wspomina także o przybyciu do Jerozolimy ok. 212 r. Aleksandra, który swą pielgrzymkę zakończył jako biskup tego miasta. Możliwe, że do biblijnych miejsc świętych przybywało znacznie więcej pielgrzymów, źródła jednak milczą na ten temat. Relacje z pielgrzymek pojawiają się dopiero w IV w. Wcześniej sytuacja religijno-polityczna znacznie utrudniała pielgrzymowanie.

Decydującą rolę w rozwoju ruchu pielgrzymkowego odegrała spektakularna pielgrzymka cesarzowej Heleny, która zapoczątkowała działalność budowlaną Konstantyna Wielkiego w Ziemi Świętej. To m.in. jej zawdzięczamy wzbudzające podziw bazyliki wzniesione na miejscach świętych, które zaczęły przyciągać pielgrzymów z całego chrześcijańskiego świata.

Jedną z relacji na temat Grobu Świętego przekazuje pielgrzym z Bordeaux, który odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej ok. 333 r. Opisuje on to miejsce w następujący sposób:

Skoro wyjdiesz poza mury Syjonu w stronę bramy neapolitańskiej, poniżej w dolinie po prawej widać ściany, gdzie był dom czyli pretorium Poncjusza Piłata. Tu Pan był przesłuchiwany przed męką. Po lewej zaś stronie jest pagórek Golgota, na którym Pan został ukrzyżowany. O rzut kamieniem stąd znajduje się grotę, w której złożone zostało Jego ciało i trzeciego dnia zmartwychwstał. Tutaj też z rozkazu cesarza Konstantyna wzniesiono bazylikę, to jest kościół, cudownej piękności, posiadający z boku basen, skąd czerpie się wodę, z tyłu zaś łaźnię, w której chrzczone są dzieci¹¹.

Świątynia konstantyńska w czasie jego pobytu w Jerozolimie jeszcze powstawała. Pozwalało to dostrzec istotne elementy ukształtowania terenu, które z biegiem lat zaczęły znikać pod nowymi zabudowaniami sakralnymi¹².

Innej relacji dostarcza Egeria, podróżniczka, która w latach 381/382 do 384 odwiedziła Palestynę, Egipt, Syrię i Azję Mniejszą. Jej *Pielgrzymka do miejsc świętych* (napisana ok. 385 r.) podaje m.in. dokładne sprawozdanie z nabożeństw i uroczystości odbywających się w Jerozolimie. Bardzo często liturgia odbywała się w *Anastasis*, czyli w kościele Zmartwychwstania Pańskiego. Była to owa rotunda wzniesiona nad grobem Jezusa przez Konstantyna i jego matkę, św. Helenę¹³.

O Bazylice Grobu Świętego wspomina również anonimowy pielgrzym z Piacenzy. Jego *Opis pielgrzymki do Ziemi Świętej* powstał ok. 570 r. Tak relacjonuje odwiedzinę miejsca pochówku Jezusa:

Pochylając się i całując ziemię, weszliśmy do świętego miasta, w którym oddaliśmy cześć Grobowi Pana. Ciało Pańskie zostało złożone w grobowcu wykutym w litej skale. Lampa z brązu, która niegdyś stała u jego wezgłowia, pali się tu w dzień i w nocy. Wzięliśmy z niej błogosławieństwo i odstawiliśmy ją. Do owego grobu przynoszona

¹¹ P. IWASZKIEWICZ (red.), *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej (IV–VIII w.)*, Kraków 1996, s. 82–83.

¹² PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 195. GALBIATI, *Guida Biblica e turistica della Terra Santa*, s. 161–163.

¹³ IWASZKIEWICZ (red.), *Do Ziemi Świętej*, s. 186–229.

jest ziemia, a ci, którzy tam wchodzą, biorą ją dla błogosławieństwa. Kamień, którym zamknięty był grobowiec, znajduje się u jego wejścia. Jest on tego samego koloru, co skały na Golgocie. Ów blok skalny ozdobiony jest złotem i szlachetnymi kamieniami, wygląda na zaś podobny do koła młyńskiego. Na grobowcu są niezliczone ozdoby: naramienniki wiszące na żelaznych prętach, bransolety, naszyjniki, pierścienie, diademy, plecione przepaski, pasy, cesarskie korony ze złota i drogich kamieni oraz klejnoty cesarszowych. Grobowiec zwieńczony jest na wzór piramidy ze srebra i złotymi belkami. Przed grobowcem znajduje się ołtarz. Od grobowca do Golgoty jest osiemdziesiąt kroków. Z jednej strony wchodzi się na górę schodami; tam wstępował Pan nasz na ukrzyżowanie. Jest tu miejsce, gdzie stał Krzyż, na skale jest zaś widoczny ślad krwi Pańskiej¹⁴.

Opisu bazyliki dostarcza także itinerarium *O miejscach świętych* Adomnana z Hy. Prawdopodobnie nie jest to jednak relacja z jego pielgrzymki, ale zapis opowieści galijskiego biskupa Arkulfa, który pielgrzymował do Ziemi Świętej. Podróż ta mogła odbyć się ok. 680 r., zaś spisanie relacji, przed 688 r.

O kościele wzniesionym nad Grobem Świętym Adomnan pisze następująco:

Ten bardzo wielki kościół zbudowany wyłącznie z kamienia, ze wszystkich stron wspornie zaokrąglony. Wznosi się od fundamentów trzema liniami murów. Między każdym z murów jest przestrzeń szeroka jak ulica. W trzech niszach środkowego muru wbudowane są misternie trzy ołtarze. Wyżej wspomniany okrągły i bardzo wysoki kościół ma więc (trzy) ołtarze: jeden skierowany na południe, drugi na północ, trzeci zaś na zachód. Podtrzymuje je dwanaście kolumn niezwyklej wielkości. Ma on (także) dwa poczwórne portale — to jest w każdym po cztery wejścia — przechodzące przez trzy szerokie jak ulice przestrzenie między liniami murów (...).

W wewnętrznym pomieszczeniu, w samym środku rotundy znajduje się komnata wykuta w skale, gdzie stojąc może się modlić trzy razy po trzech ludzi (...). Wejście do owej komnaty znajduje się od strony wschodniej. Z zewnątrz wyłożona jest cała wybornym marmurem. Jej szczyt, z zewnątrz ozdobiony złotem, zwieńczony jest nie małym złotym krzyżem. W północnej części owej komnaty znajduje się Grób Pański, wykuty we wnętrzu skały (...). Właściwym grobem jest natomiast owo miejsce w komnacie, to jest w północnej części grobowca, gdzie spowite w liny całun złożone zostało Ciało Pańskie, jego długość wymierzył Arkulf własnoręcznie na siedem stóp (...). Kształtem przypomina on grocie, przykrytą niskim dachem, z wejściem otwierającym się na południową stronę grobowca.

W grobie pali się w dzień i w nocy dwanaście lamp według liczby dwunastu świętych Apostołów. Cztery z nich stoją poniżej łoża grobowego, pozostałe po dwakroć cztery powyżej po jego prawej stronie i jasno świecą napełnione oliwą (...). Poza tym niewiele jest do dodania o budowlach w tych świętych miejscach. Do owego wielokroć już wspomnianego kościoła — rotundy — który zwany też bywa *Anastasis* — to jest kościołem Zmartwychwstania Pańskiego — przylega od prawej strony prostokątny kościół (poświęcony) świętej Maryi, matce Pana¹⁵.

Wszystkie powyższe relacje, choć różnią się w niektórych szczegółach dotyczących bazyliki, co może być spowodowane czy to mniejszą lub większą trafnością doboru słów przez autorów, czy to błędami kopistów w ciągu wieków lub tłumac-

¹⁴ *Tamże*, s. 250–251.

¹⁵ *Tamże*, s. 288–294.

czy, czy wreszcie różnym czasem, w którym zostały spisane, dotyczą niewątpliwie miejsca, w którym została wzniesiona konstantyńska Bazylika Grobu Świętego.

Krytyczna analiza wszystkich świadectw literackich, dokonana niezależnie od siebie przez specjalistów z różnych szkół, jak: L.H. Vincent, G. Dalman i J. Jeremias, doprowadziła do wspólnego wniosku, że tradycja chrześcijańska lokalizuje Golgotę i grób Jezusa w aktualnej Bazylice Grobu Świętego. Potwierdzają to także badania archeologiczne¹⁶.

3.2.3. Historia Bazyliki

Stan świetności Bazyliki Grobu trwał do 614 r. W maju tego roku Persowie, pod wodzą Romizanesa, wtargnęli do Jerozolimy i wymordowali dużą liczbę mieszkańców i złupili bazylikę. W samej tylko *Anastasis* miało podobno zginąć 212 osób. Została ona również podpalona.

Po odzyskaniu świętego miasta przez Bizancjum w 622 r. odbudową zabytków chrześcijańskich zajął się patriarcha Modest, przełożony klasztoru św. Teodozjusza. Skoncentrował się on głównie na *Anastasis*. Odnowiony grób pozostał samodzielny zabytkiem. Kamień służący niegdyś do zamknięcia wejścia grobowego nie zachował się w całości, jednak jego kawałki miały posłużyć niedługo za mensy ołtarzowe. Wewnętrzne *atrium* przekształcono w Święty Ogród. W głębi Kalwarii utworzono drugi kościół, określany przez niektórych pielgrzymów jako „kościół i grób Adama”. Zaś u stóp Golgoty powstało miejsce ofiary Abrahama. Z *martyrium* prowadziły schody do krypty, gdzie Helena miała odnaleźć drzewo Krzyża Świętego. W 630 r. udało się również odzyskać relikwie Krzyża, zrabowane przez Persów¹⁷.

Następnie nastąpiła era podbojów arabskich. W 638 r. Jerozolima znalazła się w rękach muzułmanów — chcąc uniknąć rzezi takich, jakie miały miejsce za czasów perskich, w lutym tegoż roku święte miasto samo oddało się w ręce kalifa Omara. Kalif, wstępując do Bazyliki Grobu Świętego, odmówił krótką modlitwę, co stało się pretekstem dla muzułmanów w X w. do zajęcia jej części na meczet. W IX w. bazylika ucierpiała jeszcze na skutek trzęsienia ziemi, a w X w. dotknęły ją także pożary i rabunki.

Największa katastrofa wydarzyła się jednak w 1009 r. za sprawą kalifa al-Hakima. Kazał on zburzyć Święty Grób, z którego ocalała jedynie kamienna ława, na której spoczywało niegdyś ciało Zbawiciela. Nadto chrześcijanie mieli zakaz wstępu do ruin bazyliki.

¹⁶ Por. PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 196.

¹⁷ E. GLIŃSKI, *Z historii Grobu Świętego*, RBL 1 (1948), s. 68; WILKINSON, *Jerusalem as Jesus knew it. Archaeology as Evidence*, s. 189; PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 209–210; T. JELONEK, *Śladami Męki Pańskiej*, Kraków 1998, s. 126; MURPHY-O'CONNOR, *Przewodnik po Ziemi Świętej*, s. 55.

Dopiero w 1020 r. patriarcha Nicefor, dawny stolarz kalifa, uzyskał zezwolenie na odprawianie nabożeństw w ruinach, gdyż nadal cieszył się względami kalifa. Gdy w 1033 r. do Jerozolimy przybył biskup Odolryk wraz z rzeszą pielgrzymów, by uczcić 1000-lecie śmierci Chrystusa, bazylika nadal leżała w gruzach, gdyż miejscowi chrześcijanie nie mieli środków na odbudowę świętych miejsc. Na szczęście jednak następcy al-Hakima okazali się bardziej tolerancyjni i zawarli porozumienie z Bizancjum, stąd też krótko po objęciu władzy w 1042 r. przez cesarza Konstantyna Monomacha w 1048 r. odbudowano kościół Zmartwychwstania. Ponownie skupiono się głównie na samym grobie, a *martyrium* już z gruzów się nie podniosło, głównie z powodu sprzeciwu Arabów, którzy obok wzniesli meczet na pamiątkę modlitwy kalifa Omara.

Ponieważ w 1009 r. niewiele ocalało nawet z samej skały grobowej, dlatego architekci musieli odtworzyć grootę w miejscu oryginalnej, osłaniając całość potężną budowlą. Odtąd naturalny charakter zabytku został bezpowrotnie utracony. Widoczny pozostawał jedynie szczyt skalnego wzgórza w miejscu Golgoty¹⁸.

W 1070 roku miasto zostało opanowane przez dzikie hordy Seldżuków tureckich. W związku z ich najazdem papież Grzegorz VII wezwał całą Europę do wojny krzyżowej. 15 lipca 1099 roku do Jerozolimy wkroczyli krzyżowcy. Jeszcze tego samego dnia udali się do Bożego Grobu z modlitwą dziękczynną. Oni również postanowili odbudować bazylikę. Stanęli jednak przed dylematem: czy odtworzyć cały konstantyński zespół architektoniczny, czy też zrekonstruować skromniejsze budowle Konstantyna Monomacha. Wybrali rozwiązanie pośrednie i postanowili zespolić w jedną całość miejsce grobu i Golgoty oraz kościół podziemny. Prace renowacyjne trwały pięćdziesiąt lat, zakończono je uroczystie 15 lipca 1149 roku. Po tej odnowie okrągłą kaplicę Grobu Świętego poprzedzał prostokątny przedsionek z ołtarzem zawierającym fragment kamienia, który służył do zamykania wejścia do grobu. Sam grobowiec tworzyła nadal mała, prostokątna komora z ławą pogrzebową po prawej stronie, gdzie przypuszczalnie już od stu czterdziestu lat niewiele zachowało się z pierwotnej skały. Z rotundą łączył się bezpośrednio kościół romański, składający się z chóru, transeptu, obejścia i trzech promieniście ułożonych kaplic w absydzie. Całość nie leżała na tej samej osi, co okrągła kaplica, gdyż wyraźnie była przesunięta w kierunku północnym i wychodziła poza teren wewnętrznego *atrium* konstantyńskiego. Nad przecięciem transeptu z nawą znajdowała się kopuła, natomiast na dole przecięcie to wskazywało *omphalos* – „pepek ziemi”. Na Golgotę prowadziło kilka ciągów schodów: jedno z dziedzińca, inne z obejścia. Kaplica Męki Pańskiej była pokryta marmurem, architekt pozostawił jedynie odsłonięte skalne wzniesienie, na którym ustawiony był krzyż. Poza tym miejsce to ozdobione było mozaikami. Odtąd stało się częścią składową zespołu architektonicznego, choć leżało na wyższym poziomie niż Kaplica św. Heleny, która znajdowała się ok. 5,60 m poniżej poziomu posadzki. Schody prowadzące do tej części podziemnej usytuowane były na południe od środkowej kaplicy chóru. Cztery kolumny z różnymi kapitelami bizantyńskimi podtrzymywały strop w formie kopuły¹⁹.

¹⁸ PARROT, *Wśród zabytków Samaru i Jerozolimy*, s. 210; GLIŃSKI, *Z historii Grobu Świętego*, s. 69; JELONEK, *Śladami Męki Pańskiej*, s. 126–128; MURPHY-O'CONNOR, *Przewodnik po Ziemi Świętej*, s. 55.

¹⁹ PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 211–212; WILKINSON, *Jerusalem as Jesus knew it. Archaeology as Evidence*, s. 191.

Sam układ bazyliki narzucał wejście od strony południowej. Już w czasach Konstantyna można było wejść od tej strony do wewnętrznego *atrium* i od razu dojść do *Anastasis*. Pielgrzymi wchodzili więc do samej rotundy przez podwójny portal, zostawiając po prawej stronie Golgotę.

Jak wynika z relacji arabskiego geografa Idrisiego z 1154 r., bazylika posiadała dzwonnice wzniesioną przez krzyżowców. Dzwony wisiały na niej do 1187 r., natomiast sama dzwonnica przetrwała aż do trzęsienia ziemi, które miało miejsce w 1545 r. Po zdobyciu Jerozolimy zwycięski Saladyn kazał rozbić dzwony, samą świątynię jednak oszczędził²⁰.

Pięćdziesiąt lat później święte miasto otrzymał w dzierżawę na dziesięć lat Fryderyk II. W 1229 r. koronował się tam na cesarza rzymskiego. W 1249 r. na Jerozolimę najechali Koreszmianie. Pozbawili oni bazylikę marmurów i najcenniejszych przedmiotów. Niemniej łacinnicy zarządzali nadal jej wnętrzem. Turcy jednak zamurowali wszystkie wejścia, z wyjątkiem jednego, przy którym trzeba było płacić spore sumy, by móc wejść do środka. Niestety, ilekroć pielgrzymi wchodzili do Grobu Świętego, zabierali cząsteczki skały na relikwie. Płyta kamienna zaczęła się więc szybko „kurczyć”: w 1106 r. miała jeszcze 1,5 łokcia wysokości, w 1170 r. miała już tylko łokieć, a w 1504 r. został już tylko kawałek o długości 3 stóp i szerokości 1 stopy.

Od XVII w. dla łacinników nastały gorsze czasy. Grecy bowiem, jako poddani państwa tureckiego, otrzymywali większe prawa w bazylice. W 1719 r. łacinnicy za przyczyną Francji uzyskali zezwolenie na remont kopuły nad kaplicą Grobu Świętego. Mogli jednak dokonać tego tylko przy pomocy siły zbrojnej, gdyż inne wyznania protestowały przeciw tym działaniom. Po pożarze, który wybuchł w nocy 12 października 1808 r. w kaplicy Ormian i zniszczył większą część bazyliki, Grecy wykorzystali okres wojen napoleońskich, które odwróciły uwagę Europy od miejsc świętych, i w 1809 r. uzyskali zezwolenie sułtana na odnowienie bazyliki. To była kolejna katastrofa dla świątyni, której renowacją zajmował się nieudolny architekt Komninos.

Kaplica grobowa została zburzona do samego podłoża skalnego i ozdobiona na nowo w stylu wschodniej cerkwi. Wówczas okazało się, że zachowały się tylko dwie ściany komory grobowej, północna i południowa, pozostałe zaś — rozdane na relikwie lub wcześniej zniszczone — zostały zastąpione kamiennym murem. Również sufit został domurowany, ale posadzkę pozostawiono oryginalną. Z kamiennnej ławy, na której spoczywało ciało Jezusa, nie zostało nic. Zastąpiono ją formą w kształcie koryta, wykonaną z trzech marmurowych płyt, czwartą część zastąpiła skała północnej ściany. „Dzieło” Komninoso okazało się jednak bardzo nie trwałe i już po czterdziestu latach konieczna była renowacja kopuły. Uczyniono to wspólnym kosztem Francji, Rosji i Turcji i w trochę lepszym wykonaniu²¹.

²⁰ PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 212–213.

²¹ GLIŃSKI, *Z historii Grobu Świętego*, s. 69–71.

Powstało też wiele legend o bazylice. Dla przykładu: wilgoć spływającą z kolumn w kaplicy św. Heleny tłumaczono tym, że płaczą one nad męką Chrystusa i będą to czynić aż do skończenia świata. Poza tym sądzono, że w pobliżu kamienia, który miał oznaczać miejsce ukazania się zmartwychwstałego Jezusa Marii Magdalenie, słysząc wiecznie bijącego młotem kowala — tego samego, który wykuł gwoździe do ukrzyżowania Jezusa. W innym miejscu pokazywano naczynie, nad którym Piłat umył ręce i w którym wciąż miało być słyszeć szum lejącej się wody²².

Bazylika Grobu Świętego stojąca blisko dziewięć wieków mniej więcej w takiej formie, w jakiej ją znamy, oszczędzana podczas wojen, nie uchroniła się jednak przed takimi klęskami, jak trzęsienie ziemi w 1545 r., gwałtowny pożar w 1808 r. i kolejne trzęsienia ziemi w latach 1927 i 1937. Do tych czynników należy dodać również upływ czasu, który jej nie oszczędza oraz, niestety, brak poważnej konserwacji. Ponadto trzeba też wspomnieć prace niezbyt kompetentnych restauratorów, którzy nie dość, że zmienili linie architektoniczne zabytku, to jeszcze zniszczyli zupełnie niewielki fragment głazu i ściany skalnej, które zachowane były od czasów Konstantyna, a może nawet z czasów ewangelicznych²³.

3.2.4. Bazylika Grobu Świętego dziś

Po przejściu przez podwójny romański portal, którego nadproża ozdobione są scenami upamiętniającymi ostatni tydzień z ziemskiego życia Jezusa, skręciwszy w lewo, wchodzi się do rotundy. Od wschodu jest ona oparta o kościół. Analiza obiektu odsłania natychmiast dwie epoki oddzielone od siebie znacznym odstępem czasu i odpowiadające różnym porządkom architektonicznym. Rotunda pochodzi bowiem z czasów Konstantyna Wielkiego, natomiast kościół wzniesiono w okresie krucjat. Ta nowa część wyraźnie zaburzyła jednolitość architektury bazyliki²⁴.

Dnia 2 stycznia 1997 r. została odsłonięta odnowiona kopuła nad rotundą, nad którą prace trwały bardzo długo, ponieważ nie było zgody wśród „współwłaścicieli” świątyni. Wchodząc do samego zabudowania Grobu Świętego, znajdujemy się na autentycznym miejscu czczonym jako wielka świętość tradycji chrześcijańskiej. Mimo iż elementy wystroju jedynie odtwarzają to, co było pierwotnie, to jednak starają się czynić to bardzo wiernie. Kaplica Grobu Świętego zbudowana została na planie prostokąta o wymiarach 8,30 x 5,90 m. Ściany zewnętrzne ozdobione są szesnastoma pilastrami i zwieńczone balustradą z kolumnienek.

Na kaplicy umieszczona jest kopuła w stylu rosyjskim. Przy przedniej ścianie znajduje się wiele lamp, a nad wejściem umieszczono trzy wizerunki Zmartwychwstałego — każdy należy do jednego z trzech wyznań chrześcijańskich: Łacinników, Greków i Ormian, do których należy kaplica. Przed nią znajdują się także po-

²² *Tamże*, s. 70.

²³ PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 213.

²⁴ *Tamże*, s. 203.

trójne pary większych i mniejszych kandelabrow. Do wnętrza prowadzi drewniana, dwuskrzydłowa bramka ze złożonymi fryzami i arabeskami, która jest otwarta, z wyjątkiem momentów, kiedy sprawowanie liturgii przewiduje jej zamknięcie. Wewnątrz znajdują się dwa pomieszczenia. Pierwszym jest przedsionek, zwany Przedsionkiem (lub Kaplicą) Anioła, gdyż to właśnie z tego miejsca Anioł miał powiedzieć niewiastom: „Nie ma Go tu, bo zmartwychwstał, jak powiedział” (Mt 28,6). Z tego miejsca prowadzi wąskie przejście o wysokości 1,33 m do komory grobowej. Marmurowa ława wewnątrz reprezentuje skalną półkę, na której złożono ciało Chrystusa²⁵. Wymiary komory grobowej to: 2,07 m długości i 1,93 m szerokości. Cały grób wykuty był w skale wapiennej, czyli w tzw. kamieniu królewskim. Tylna ściana komory grobowej zachowała się w takim stanie, w jakim była w czasach Jezusa²⁶.

Gdy jednak po wejściu do bazyliki skrócimy w prawo i pokonamy schody prowadzące w górę, znaleźlibyśmy się na Golgocie. Na miejsce to składają się dwie kaplice: łacińska i grecka, w której widoczny jest fragment skały Golgoty. Pielgrzymi mogą dotknąć zagłębienia w skale, w które według tradycji wbity był krzyż Jezusa. Uczynić jednak mogą to jedynie na klęczkach, ponieważ owo skalne zagłębienie znajduje się na poziomie posadzki, a nad nim wznosi się niewielki ołtarz. Postawa taka jest w tym miejscu niezwykle wymowna, gdyż człowiek pada tu na kolana przed tajemnicą odkupienia.

W 1355 r. w bazylice pojawili się trzej mnisi greccy. Odtąd o świątynię Grobu Świętego toczyły się spory między wyznawcami Chrystusa, choć znajdowała się pod ogólnym zarządem tureckim. Dziesięć lat wcześniej pojawili się tam także pierwsi franciszkanie, którzy odtąd mieli stać się najwierniejszymi stróżami Grobu Świętego. Różne obrządki zajmowały różne części bazyliki²⁷.

W XVIII w. podział bazyliki, z uwzględnieniem wyłącznie głównych miejsc, przedstawiał się następująco: do grekokatolików — należał chór kościoła krzyżowców, północna połowa Kalwarii i kaplica Adama; do łacinników — kaplica grobowa, południowa część Kalwarii i miejsce znalezienia Krzyża; Ormianie — posiadali kaplicę św. Heleny; Koptowie — mogli odprawiać nabożeństwa za kaplicą grobową, Syryjczycy natomiast — w pobliżu tzw. *hypogeum* Józefa z Arymatei²⁸.

Obecnie „współwłaścicielami” Bazyliki Grobu Świętego są katolicy rzymscy, greccy, ortodoksi, Ormianie, Syryjczycy, Koptowie i Etiopczycy. Kościół łaciński nadal reprezentują franciszkanie, którzy posiadają własną kaplicę, a do Grobu Świętego mają dostęp w ściśle określonych godzinach. Pielgrzymi mają w zasadzie swobodę w zwiedzaniu świętych miejsc. Niestety, wszystkie obrządki przyglądają się sobie podejrzliwie, czy przypadkiem nie następuje jakieś naruszenie wzajemnych

²⁵ JELONEK, *Śladami Męki Pańskiej*, s. 151–154; G. AVNI, J. SELIGMAN, *All'ombra del Santo Sepolcro*, „II mondo della Bibbia” 1 (2007), s. 34–35.

²⁶ GLIŃSKI, *Z historii Grobu Świętego*, s. 67.

²⁷ *Tamże*, s. 70.

²⁸ PARROT, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, s. 213–214.

praw. Tytuły własności tych wspólnot nigdy nie zostały uzgodnione ani prawnie zweryfikowane, dlatego nadal obowiązuje dekret sułtański z 1757 r., który orzeka, że nic nie może być zmienione ani w stanie posiadania, ani w sprawowaniu kultu. Funkcje liturgiczne w bazylice sprawują więc katolicy oraz wspólnota grecka i ormiańska. Jakobici syryjscy i Etiopczycy mogą sprawować liturgię tylko w największe święta, natomiast Koptowie są właścicielami niektórych pomieszczeń i celebrować liturgię tylko w pewne dni we własnej kaplicy za kaplicą Grobu Świętego²⁹. Z powodu braku jednolitego zarządu bazylika także obecnie jest coraz bardziej zaniedbana i niszczeje.

Poznawszy burzliwe dzieje Bazyliki Grobu Świętego, trudno oprzeć się pokusie, by nie porównać ich z nie mniej burzliwą historią Świątyni Jerozolimskiej. Choć dzieli je ogromna przestrzeń czasowa, jednak obie budowle wzniesiono w Jerozolimie, obie stały się miejscami najświętszymi dla wielkich religii monoteistycznych, obie też były grabione, burzone, odbudowywane; próbowano je definitywnie unicestwić, czego jednak do końca nigdy nie udało się zrealizować. To zadziwiające podobieństwo sprawia, że warto raz jeszcze pochylić się nad tezą, iż: „Nowy Testament ukryty jest w Starym, a Stary Testament realizuje się w Nowym”.

4. Bazyliki na Górze Oliwnej

Góra Oliwna, gdzie dokonały się ważne wydarzenia w życiu Jezusa, miała prawo do szczególnej czci ze strony Jego wyznawców. Powstały tu bazyliki: Eleona, Wniebowstąpienia, w Betanii, w Betfage i Getsemani.

4.1. Bazylika Eleona

4.1.1. Biblia

Pater Noster:

Gdy Jezus przebywał w jakimś miejscu na modlitwie i skończył ją, rzekł jeden z uczniów do Niego: Panie, naucz nas się modlić, jak i Jan nauczył swoich uczniów. A On rzekł do nich: Kiedy się modlicie, mówcie: Ojcze, niech się święci Twoje imię; niech przyjdzie Twoje królestwo! Naszego chleba powszedniego dawaj nam na każdy dzień i przebacz nam nasze grzechy, bo i my przebaczymy każdemu, kto nam zawinił; i nie dopuść, byśmy ulegli pokusie (Łk 11,1-4).

4.1.2. Historia

Cesarz Konstantyn, wznosząc sanktuaria Kalwarii, Grobu Pańskiego i Groty Narodzenia w Betlejem, zadbał równocześnie o budowę na Górze Oliwnej Bazyliki Eleona (*elaion* znaczy „ogród oliwny”). Bazylika konstantyńska stanęła w 325 r. nad grocią, gdzie „Chrystus, Zbawiciel wszystkich, objawiał uczniom niezbadane tajemnice” (Mk 13).

²⁹ MURPHY-O'CONNOR, *Przewodnik po Ziemi Świętej*, s. 54.

Według tradycji tu wspomniano wszystkie wydarzenia, jakie miały miejsce na Górze Oliwnej. Tu także Jezus nauczył Apostołów Modlitwy Pańskiej. Bazylika ta została zniszczona przez Persów, jak podają kroniki zginęło wtedy na Górze Oliwnej ok. 1200 osób. Krzyżowcy wybudowali na tym miejscu kościół *Pater Noster*, który należy do konwentu karmelitanek. Obecny klasztor został odbudowany w 1875 r. W krużgankach znajdują się tablice *Ojciec Nasz* w kilkudziesięciu językach i narzeczach. Natomiast kościół Eleony nadal czeka na odbudowę³⁰.

4.2. Bazylika Wniebowstąpienia

4.2.1. Biblia

Wniebowstąpienie:

Potem rzekł do nich: To właśnie znaczyły słowa, które mówiłem do was, gdy byłem jeszcze z wami: Musi się wypełnić wszystko, co napisane jest o Mnie w Prawie Mojżesza, u Proroków i w Psalmach. Wtedy oświecił ich umysły, aby rozumieli Pisma, i rzeki do nich: Tak jest napisane: Mesjasz będzie cierpiał i trzeciego dnia zmartwychwstanie, w imię Jego głoszone będzie nawrócenie i odpuszczenie grzechów wszystkim narodom, począwszy od Jerozolimy. Wy jesteście świadkami tego. Oto Ja ześlę na was obietnicę mego Ojca. Wy zaś pozostaniecie w mieście, aż będziecie uzbrojeni mocą z wysoka. Potem wyprowadził ich ku Betanii i podniósłszy ręce błogosławił ich. A kiedy ich błogosławił, rozstał się z nimi i został uniesiony do nieba. Oni zaś oddali Mu pokłon i z wielką radością wrócili do Jerozolimy (J 12,14-19).

4.2.2. Historia

Na szczycie Góry Oliwnej, uważanym przez wiernych za dokładnie to samo miejsce, z którego Jezus wznosił się do nieba, w 375 r. staraniem pobożnej matrony rzymskiej Pomenii wzniesiono okrągły oktagonalny budynek, z wierzchu odkryty, zwany Imbomon (z grec. *en bommo* – „na szczycie”)³¹.

Badania archeologiczne widocznych jeszcze resztek części fundamentów muru zewnętrznego z podstawami kolumn pozwoliły rozpoznać w nich budowlę wzniesioną przez krzyżowców na planie ośmiokąta, wpisanego w okrąg o promieniu 18,40 m, z wewnętrzną kolumnadą podtrzymującą okrągły bęben, na którym opiera się kopuła. Kopuła ta otwarta u szczytu ku niebu ukrywała kaplicę, chroniącą kamień, na którym legenda dopatrywała się śladów stóp Chrystusa.

Kaplica, ozdobiona zgrabnymi łukami, opierającymi się na kapitelach kolumnienek, została w 1187 r. zamieniona na meczet i przykryta przez muzułmanów w 1200 r. ciężką kopułą. Wykopaliska archeologiczne, przeprowadzone w latach 1959–1960 przez V. Corbo, pozwoliły poznać strukturę fundamentów ośmiokątnej budowli średniowiecznej i część fortyfikacji, wzniesionych dla obrony sanktua-

³⁰ P. SKUCHA, *Ziemia święta* (Zeszyt pielgrzyma), Katowice 2009, s. 62–63; GALBIATI, *Guida Biblica e turistica della Terra Santa*, Milano 1980, s. 173, 175.

³¹ Por. J. ROLOFF, *Ölberg*, w: K. KOCH, E. OTTO, J. ROLOFF, H. SCHMOLDT (red.), *Bibellexicon*, Stuttgart 1987², s. 372–373; G. DALMAN, *Jerusalem und Seine Gelände*, Gütersloh 1930; SKUCHA, *Ziemia święta*, s. 61–62.

rium przez krzyżowców. Jednak najważniejszym odkryciem było ustalenie planu budowli bizantyjskiej dzięki wydobyciu na światło dzienne fragmentu murów pierwotnej rotundy z ustawionymi promieniście przyporami oraz licznych elementów monasteru założonego przez św. Melanię Młodszą († 439). Ponadto ustalono, że pierwotne podłoże góry znajduje się na głębokości około 8 m pod posadzką istniejącej dziś kaplicy, wzniesionej przez krzyżowców³².

Oba sanktuaria Imbomon i Eleona, zburzone przez Persów, zostały odbudowane a następnie na początku XI w. ponownie zniszczone przez Hakema. Krzyżowcy podnieśli z gruzów kościół Wniebowstąpienia, a na ruinach Eleony zbudowali kościół „Ojciec nasz”.

Wykopaliska, przeprowadzone przed klasztorem karmelitanek w latach 1910–1911, doprowadziły do odkrycia nielicznych pozostałości kościoła o trzech nawach z kryptą, zidentyfikowanego jako Eleona. Jak się wydaje, przed kościołem, mającym wymiary 29,50 na 18,16 m, znajdowało się *atrium* z portykami i perystyl, przed nim zaś konstrukcja podziemna zwana „Kryptą *Credo*”, gdyż tutaj począwszy od XIV w. tradycja wskazywała miejsce, gdzie mieli spotkać się Apostołowie, by zebrać artykuły Składu Apostolskiego. Cały obiekt mierzył, jak się sądzi, 70 m.

Co roku w święto Wniebowstąpienia franciszkanie sprawują tutaj służbę Bożą. Przychodzą tu w wigilię święta, śpiewają pierwsze nieszpory, a o północy jutrznię. Resztę nocy spędzają pod namiotem. W kaplicy, wyścielanej przy tej okazji dywanami, ustawia się dwa ołtarze przenośne, przy których kapłani od północy aż do rana mogą odprawiać Msze św.

4.3. Betania

4.3.1. Biblia

Betania — Dom Marty, Marii i Łazarza:

Na sześć dni przed Paschą Jezus przybył do Betanii, gdzie mieszkał Łazarz, którego Jezus wskrzesił z martwych. Urządzono tam dla Niego ucztę. Marta posługiwała, a Łazarz był jednym z zasiadających z Nim przy stole. Maria zaś wzięła funt szlachetnego i drogiego olejku i namaściła Jezusowi nogi, a włosami swymi je otarła. A dom napełnił się wonią olejku. Na to rzekł Judasz Iskariota, jeden z uczniów Jego, ten, który miał Go wydać: „Czemu to nie sprzedano tego olejku za trzysta denarów i nie rozdano ich ubogim?” Powiedział zaś to nie dlatego, jakoby dbał o biednych, ale ponieważ był złodziejem, i mając trzos wykradał to, co składano. Na to Jezus powiedział: „Zostaw ją! Przechowała to, aby Mnie namaścić na dzień mojego pogrzebu. Bo ubogich zawsze macie u siebie, ale Mnie nie zawsze macie” (J 12,1-8).

4.3.2. Historia

Betania znajduje się na Górze Oliwnej, w odległości piętnastu stadiów od Jerozolimy (ok. 2,8 km). Od wczesnego chrześcijaństwa największym zainteresowa-

³² Por. V. CORBO, *Ricerche Archeologiche al Monte degli Ulivi* (Studium Biblicum Franciscanum - Collectio Maior 16), Gerusalemme 1965.

niem cieszył się grób Łazarza. Znajdował się poza wioską. Euzebiusz w swoim *Onomasticon* z 330 r. pisze, że jeszcze dziś pokazują miejsce pochówku Łazarza. Potwierdza tę wiadomość anonimowy pielgrzym z Bordeaux w 333 r., któremu przewodnik pokazał „kryptę”, gdzie był złożony Łazarz. Grób nadał nazwę miejscu, w czasach bizantyńskich Betania zwała się Lazarion lub Lazarium, a dla Arabów El-Azarije.

W 390 r. św. Hieronim pisze, że w Betanii na grobie Łazarza wybudowano kościół. Został wybudowany w okresie między 333 a 390 r. O tym kościele wspomina także *Dziennik Eterii* (ok. 410 r.), wspomina ona o liturgii sprawowanej *ad Lazarium*. Kościół, o którym wzmiankują powyższe źródła, został zniszczony przez trzęsienie ziemi, a następnie odbudowany na przełomie V–VI w., i dotrwał do XII w. Całe zabudowanie sakralne pierwszego kościoła obejmowało: od strony wschodniej świątynię, w środku *atrium*, otoczone kolumnami, a od strony zachodniej grób Łazarza.

W dzień Epifanii, jak podaje Eteria, jest celebrowana liturgia Mszy Świętej w kościele wielkim, tzn. na Golgocie. Czytania, hymny, homilie są dopasowane do dnia sprawowanej liturgii. Po zakończeniu tej celebry procesja udaje się do *Anastasis* (tzn. Grobu Chrystusa) przy śpiewie hymnów. Wieczorem przy *Anastasis* jest *lucernarium*, tzn. modlitwa przy świetle lamp. Powtarza się te czynności w dniu następnym, a często nawet trzeciego dnia po Epifanii. W czwartym dniu po Epifanii podobna ceremonia ma miejsce w Eleonie, tj. pięknym kościele Góry Oliwnej. Piątego dnia po Epifanii odbywa się podobna ceremonia *ad Lazarium*, które znajduje się około 1500 kroków od Jerozolimy. W wigilię Niedzieli Palmowej rano archidiakon zarządza, aby wszyscy zbrali się *ad Lazarium* o godzinie siódmej. *Lazarium*, tzn. Betania, znajduje się około dwie mile od Jerozolimy. Ludzie gromadzą się w kościele, a także zapełniają okoliczne pola. Śpiewa się hymny wraz z antyfonami i czytaniem dopasowanymi do miejsca i dnia. Przy końcu liturgii ogłasza się Paschę, kapłan wstępując na podwyższenie czyta fragment Ewangelii: Jezus przybył do Betanii na sześć dni przed Paschą... Po przeczytaniu tego fragmentu ogłasza się Paschę. Wszyscy wracają do Miasta, bezpośrednio do *Anastasis*, gdzie jest celebrowane *lucernarium*.

Betania była jednym z wcześniejszych sanktuariów w Ziemi Świętej nawiedzanych przez kościół jerozolimski. Na podstawie odnalezionych mozaik przypuszcza się, że pierwszy kościół został zniszczony w V lub VI w. przez wielkie trzęsienia ziemi, jakie miały miejsce w 447 oraz 551 r. To drugie trzęsienie ziemi było o dużym zasięgu, obejmowało nie tylko Palestynę, ale także Arabię, Mezopotamię, Syrię i Fenicję. W IX–X w. procesja palmowa zaczyna się w Betanii, skąd brano gałązki oliwne i zanoszono aż do *Anastasis*. Ta procesja, w której brał udział przedstawiciel rządu arabsko-muzułmańskiego, została zakazana w latach 1007–1008 przez kalifa Hakima, tego samego, który w rok później nakazał zniszczenie Bożego Grobu.

W 1114 r., tzn. w kilkanaście lat po utworzeniu państwa łacińskiego, patriarcha Jerozolimy Arnolf powierza kanonikom Grobu Bożego opiekę nad kościołem i klasztorem w Betanii. Z tego czasu (panowanie krzyżowców) posiadamy wiele świadectw pielgrzymów odwiedzających Ziemię Świętą. Anglosaski pielgrzym Saewulf (1102–1103) pisze, że w Betanii znajduje się już w tym czasie kościół Św. Łazarza. Ołtarz wznosi się na miejscu, na którym Maria Magdalena umyła swymi łzami

stopy Pana, wytarła je swoimi włosami i namaściła olejkim. Podobnie rosyjski opat Daniel (1106–1107) daje szczegółowy opis miejscowości. W środku znajduje się grób Łazarza, nad nim wielki i wysoki kościół, bogato zdobiony malowidłami, ma 27 m długości, zwrócony jest ku wschodowi. Daniel mówi też o wieży czy kolumnie upamiętniającej spotkanie Marty i Marii z Chrystusem, kiedy wyszły za wieś, aby przywitać Chrystusa. Krzyżowcy wznoszą nad grobem Łazarza nowy kościół ukierunkowany na wschód, a obok niego klasztor dla sióstr benedyktynek.

Klasztor, który wznosił się na południe od dwóch kościołów, był dość okazałych rozmiarów: 62,5 x 50 m. Do dziś jest widoczny portyk klasztoru od strony północnej. Z tego czasu została odkryta prasa do oliwy, widoczna do dzisiaj, a także cysterna oraz silosy do przechowywania ziarna. W połowie XIV w. oba kościoły znajdowały się w ruinie: z jednego kościoła spadła kopuła, natomiast z drugiego została tylko krypta, z czasem krypta została przemieniona na muzułmański meczet.

Obecny kościół, dzieło Antoniego Barluzzi'ego, był budowany na planie krzyża greckiego równoramiennego. Średnica kopuły odpowiada szerokości nawy głównej i wynosi 7,7 m. Kościół ten został zbudowany na pozostałościach dawnych budowli sakralnych. Jest to budowla bez okien, wygląda jak pomnik grobowy. Na frontonie znajdują się trzy mozaiki, przedstawiające: Martę, Łazarza i Marię. Światło dostaje się do wnętrza kościoła przez tzw. *oculus*, znajdujący się w kopule. U podstawy kopuły znajduje się łaciński napis: „Kto we mnie wierzy, choćby i umarł, żyć będzie. Każdy, kto żyje i wierzy we mnie, nie umrze na wieki”. W kopule znajduje się w kasetonach 48 mozaik przedstawiających ideę zmartwychwstania, gołębie, płomienie oraz rozwijające się pąki na gałązkach. Nad głównym ołtarzem jest przedstawiony Chrystus, który mówi do Marty: „Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem”. Po lewej stronie ołtarza Jezus został przedstawiony w domu Marty i Marii. Po prawej stronie — Jezus wskrzesza Łazarza. Nad wejściem — Jezus na uczcie u Szymona Trędowatego. Ołtarz główny, dzieło rzeźbiarza Aurelio Mistruzzi, przedstawia dwóch aniołów stojących wokół pustego grobu Łazarza.

Grób Łazarza znajduje się dzisiaj pod muzułmańskim meczetem i pod opieką muzułmańskiej rodziny. Został wykuty w bardzo miękkiej skale i jest możliwe, że był pokryty marmurem jeszcze w czasach bizantyńskich. W średniowieczu dokonano wielu przekształceń na terenie sakralnych budowli w Betanii, tym przekształceniom został poddany również Grób Łazarza. Od XVI w. wejście do grobu znajduje się od strony północnej i z tego czasu pochodzą 24 schody prowadzące do *atrium* (3,35 x 2,20 m). We wschodniej części *atrium* znajdował się otwór, dziś zamurowany, który stanowił pierwotne wejście do grobu. Do właściwego pomieszczenia grzebalnego prowadzą trzy schody. W tym pomieszczeniu (2x2 m) znajdowały się trzy wnęki grzebalne z łukiem słonecznym, dziś znajdują się pod przykrywającymi kamieniami.

W bezpośrednim sąsiedztwie Grobu Łazarza znajduje się kościół prawosławnych Greków, w którym jest czczony kamień spotkania Marty z Jezusem.

4.4. Betfage

4.4.1. Biblia

Betfage:

Gdy się przybliżyli do Jerozolimy i przyszedli do Betfage na Górze Oliwnej, wtedy Jezus posłał dwóch uczniów i rzeki im: Idźcie do wsi, która jest przed wami, a zaraz znajdziecie oślicę uwiązaną i źrebię z nią. Odwiążcie je i przyprowadźcie do Mnie! A gdyby wam kto co mówił, powiecie: Pan ich potrzebuje, a zaraz je puści. Stało się to, żeby się spełniło słowo Proroka: Powiedźcie Córce Syjońskiej: Oto Król twój przychodzi do Ciebie łagodny, siedzący na osiołku, źrebięciu oślicy. Uczniowie poszli i uczynili, jak im Jezus polecił. Przyprowadzili oślicę i źrebię i położyli na nie swe płaszcze, a On usiadł na nich. A ogromny tłum słał swe płaszcze na drodze, inni obcinali gałązki z drzew i ścielili na drodze. A tłumy, które Go poprzedzały i które szły za Nim, wołały głośno: Hosanna Synowi Dawida! Błogosławiony Ten, który przychodzi w imię Pańskie! Hosanna na wysokościach! Gdy wjechał do Jerozolimy, poruszyło się całe miasto, i pytano: Kto to jest? A tłumy odpowiadały: To jest prorok, Jezus z Nazaretu w Galilei (Mt 21, 1-11).

4.4.2. Historia

Betfage to mała wieś na Górze Oliwnej, dokąd Jezus wysłał dwóch uczniów, by przyprowadzili osiołka, którym miał się posłużyć do triumfalnego wjazdu do Jerozolimy (Mk 11, 1-8). Dokładne miejsce jest nieznane. Pierwotna tradycja chrześcijańska umieszczała Betfage na południe od Kafr at-Tur. Dziś nazwę tę nosi teren należący do franciszkanów, do którego docieramy, schodząc na wschód od klasztoru ss. karmelitanek.

W miejscu tym w IV w., jak relacjonuje pątniczka Eteria, wznosił się kościół upamiętniający rozmowę Jezusa z Martą i Marią, gdy przybył On z drugiej strony Jordanu, by wskresić Łazarza. Przypuszczano zatem, że Jezus przybył starym traktem wiodącym z Jerycha do Jerozolimy bezpośrednio przez Górę Oliwną, gdzie, koło Kafr at-Tur, trakt ten łączył się z drogą prowadzącą ze Świętego Miasta do Betanii. Z tym samym miejscem w XII w. związano pamięć innego wydarzenia. A mianowicie tu Jezus miał wsiąść na osiołka. To sprawiło, że odtąd od tego miejsca, także obecnie, rozpoczyna się procesja Niedzieli Palmowej.

W 1883 r. oo. franciszkanie wzniesli na ruinach starożytnego sanktuarium kaplicę, zachowując kamień uważany przez pielgrzymów za ten właśnie, na którym Jezus oparł stopę, wsiadając na osiołka. Kamień ten, odkryty w 1876 r., o długości 1,30 m, szerokości od 1,06 do 1,13 m i wysokości około 1 m, pokryty jest bardzo ciekawymi fragmentarycznymi malowidłami i inskrypcjami łacińskimi. Po stronie północnej przedstawiony jest zamek, grupa ludzi i oślica ze źrebięciem. Od wschodu zarysowuje się grupa ludzi z palmami w ręku. Od zachodu jest inskrypcja zawierająca nazwę „Betfage”. Od południa widać wskreszenie Łazarza³³.

³³ Por. SKUCHA, *Ziemia święta*, s. 60; S. SALLER, E. TESTA, *The Archaeological Setting of the Shrine of Bethpage* (Studium Biblicum Franciscanum – Collectio Minor 1), Jerusalem 1961.

4.5. Getsemani

4.5.1. Biblia

Getsemani:

A kiedy przyszedli do ogrodu zwanego Getsemani, rzekł Jezus do swoich uczniów: Usiądźcie tutaj, Ja tymczasem będę się modlił. Wziął z sobą Piotra, Jakuba i Jana i począł drżeć, i odczuwać trwogę. I rzekł do nich: Smutna jest moja dusza aż do śmierci; zostańcie tu i czuwajcie! I odszedłszy nieco dalej, upadł na ziemię i modlił się, żeby — jeśli to możliwe — ominęła Go ta godzina. I mówił: *Abba*, Ojcze, dla Ciebie wszystko jest możliwe, zabierz ten kielich ode Mnie! Lecz nie to, co Ja chcę, ale to, co Ty [niech się stanie]! (Mk 14,32-36)

4.5.2. Historia

Sama nazwa Getsemani jest hellenistycznym zlepkiem słów hebrajskich *Gat-Szeman* = „tłocznia oliwy”. Ta tłocznia znajdowała się na zboczu Góry Oliwnej, w dolinie Cedronu, który jest zwykłym *wadi* palestyńskim. Mateusz i Marek nazywają to miejsce *choorion* = „pole, miejsce, majątek ziemski”. Jan mówi o *keepos* = „ogród”³⁴.

Już wczesna tradycja rozróżniała miejsce agonii Jezusa i miejsce pojmania. Pielgrzym Teodozjusz (530), opisując Getsemani, mówi:

Tam znajduje się dolina Jozafata, tam Judasz zdradził Pana, tam znajduje się kościół Panny Maryi, Matki Zbawiciela. Tam Pan umywał nogi apostołom i spożywał z nimi wieczerzę, tam znajdują się cztery ławy, na których siadł Pan między uczniami... To miejsce znajduje się w grocie.

Właśnie w grocie Anonim z Piacenzy (570) umieszcza zdradę Judasza.

Evangelie mówią o tym, że Jezus zwykł był się udawać do Getsemani. Być może właśnie do tej groty? Ogród Oliwny, miejsce agonii Chrystusa, obejmuje dzisiaj około 1200 m². W ogrodzie znajduje się osiem starych drzew oliwnych. Jeżeli nawet te drzewa nie są z czasów ewangelicznych, to zasługują na wzmiankę z powodu miejsca agonii. Od XIII w., pielgrzymi nazywają to miejsce „ogrodem kwiatów”.

Bazylika Getsemani jest zbudowana na skale. Z tą skałą jest związana agonia Jezusa, której towarzyszyli trzej Apostołowie. Wschodnia część tej skały, wychodząca poza obecną świątynię, jest zwana „Skałą Apostołów”.

Przeprowadzone wykopaliska ukazały ruiny kościoła krzyżowców. Dalsze badania potwierdziły przypuszczenie, że średniowieczny kościół został wybudowany na kościele bizantyńskim, o którym wspominają św. Hieronim i Eteria. Kościół bizantyński został zbudowany przez Teodozjusza I (379–395). Kościół ten spalili Persowie w 614 r. Kościół bizantyński był bazyliką o trzech nawach i trzech absydach. Jest to pierwszy ślad tego typu budowli w Palestynie, inne spotykane bazyliki trójnawowe miały tylko jedną absydę. W absydzie archeolodzy znaleźli wyizo-

³⁴ SKUCHA, *Ziemia święta*, s. 65–66.

lowany kamień wznoszący się 35 cm nad posadzką; wyznacza on miejsce agonii Jezusa³⁵.

Dziennik Eterii (początek V w.) podaje, że wierni schodzili się do miejsca ze śpiewem psalmów, po całonocnym czuwaniu na Górze Oliwnej w Wielki Czwartek. W pięknym kościele Getsemani była „stacja”, najpierw wchodził biskup, następnie wierni, odmawiano modlitwę dopasowaną do dnia i miejsca, śpiewano odpowiedni hymn oraz czytano Ewangelię: „Czuwajcie, abyście nie popadli w pokuszenie”. Lekcjonarz armeński (464–468) oraz procesjonariusz jerozolimski (VII w.) mówią o stacji w Getsemani, gdzie czytano Mt 26,36-56. Nawet po zniszczeniu kościoła przez Persów w 614 r. procesja zdążająca z Góry Oliwnej zatrzymywała się na tzw. *sancta prosternatio*, aby słuchać fragmentu Ewangelii Mt 26,57-75.

Na początku XII w. pielgrzymi mówią o małym kościółku Zbawiciela, który stał się centrum duchowym bractwa miłosierdzia. Po zdobyciu Jerozolimy przez Saladyna (1187) świadectwa dotyczące tego kościoła nie są zgodne, chociaż niektóre mówią o jego istnieniu do 1323 r.

Obecna Bazylika Agonii została zaprojektowana przez włoskiego architekta Antoniego Barluzzi’ego i wykonana w latach 1922–1924. Wiele narodów współdziałało w budowie tego sanktuarium, stąd sanktuarium nosi dziś nazwę „Bazyliki Narodów”. Obecna budowla jest w stylu bizantyńskim, dach w postaci dwunastu kopuł. Okna alabastrowe z odcieniem fioletu mają stałe przypominać noc agonii i utrzymywać wewnątrz w mistycznym cieniu. Przed głównym ołtarzem została zachowana skała modlitwy i agonii. Sześć kolumn z czerwonego marmuru dzieli wewnątrz na trzy nawy. W małych fragmentach, pod szkłem, zostały zachowane fragmenty mozaiki z kościoła bizantyńskiego z IV w. Mozaiki znajdują się w kopułach oraz w absydach, przedstawiają kolejno: pocałunek Judasza, scenę agonii oraz *Ego sum* (J 18,5). Kamień agonii jest otoczony cierniową koroną. Na tympanonie świętyni znajduje się krzyż i dwie łanie, niżej Chrystus jako pośrednik między Bogiem i ludźmi. Po lewej stronie Chrystusa znajdują się ubodzy i biedni, którzy ufają mimo płaczu. Po prawej stronie mędrcy tego świata uznają nicość swej mądrości.

5. 800 lat franciszkańskiej misji w Ziemi Świętej

Franciszkańska misja w Ziemi Świętej szczyti się tym, że została założona przez samego św. Franciszka, który na kapitule generalnej Zakonu 14 maja 1217 r. w kościółku Matki Boskiej Anielskiej pod Asyżem polecił, aby wysłać na Bliski Wschód brata Eliasza wraz z paroma współbraćmi. Wówczas powstała wewnątrz Zakonu

³⁵ GALBIATI, *Guida Biblica e turistica della Terra Santa*, s. 181.

tak zwana Prowincja Zamorska (*Ultramarina*), która swoim zasięgiem obejmowała wszystkie kraje wschodniego basenu Morza Śródziemnego: od Grecji po Egipt, w tym również Palestynę.

Sam św. Franciszek odwiedził Palestynę w 1219 r. Wówczas spotkał się z sułtanem Egiptu Melek el-Kamelem, od którego otrzymał specjalny „firman” umożliwiający jemu i braciom podróżowanie po terytoriach będących pod władzą muzułmanów.

Od XIII w. Bracia Mniejsi otrzymali od władz muzułmańskich pozwolenie do swobodnego nawiedzania miejsc świętych (jeszcze bez praw własności).

W 1263 r. „Zamorską Prowincję Ziemi Świętej” ograniczono do terytorium Cypru, Syrii, Libanu i Palestyny, dzieląc ją na jednostki terytorialne zwane „kustodiami”.

Dzięki zabiegom dyplomatycznym i finansowym króla Neapolu Roberta Andegaweńskiego i jego żony Sancji, sułtan Egiptu Melek en-Naser Mohammed w 1333 r. przyznał franciszkanom Wieczernik i prawo do odprawiania nabożeństw w bazylikach Bożego Grobu w Jerozolimie i Bożego Narodzenia w Betlejem.

Papież Klemens VI, w bullach: *Gratias agimus* oraz *Nuper carrissimae* z 21 listopada 1342 r., zatwierdził franciszkanów jako oficjalnych przedstawicieli Kościoła katolickiego w miejscach świętych Palestyny, nadając Kustodii Ziemi Świętej charakter jednostki międzynarodowej.

W 1517 r. najwyższe władze Zakonu Braci Mniejszych przyznały Kustodii Ziemi Świętej pełną niezależność.

Ważniejsze daty z ponad ośmiewiekowej historii

1217	pierwsi franciszkanie przybywają do Ziemi Świętej.
1219	św. Franciszek nawiedza Palestynę.
1229	franciszkanie osiedlają się w Jerozolimie (okolice V Stacji Drogi Krzyżowej)
1333	dokument sułtana, który pozwala na osiedlenie się Braci Mniejszych w Wieczerniku oraz sprawowanie liturgii w bazylikach Grobu Bożego i Bożego Narodzenia.
1335	powstaje klasztor przy Wieczerniku.
1342	papież Klemens VI oficjalnie potwierdza i uznaje prawa franciszkanów w miejscach świętych. Początek prawnego istnienia Kustodii Ziemi Świętej.
1347	franciszkanie zamieszkują przy bazylice Narodzenia Pańskiego w Betlejem.
1363	przejęcie na własność Grobu Matki Bożej (franciszkanie są zmuszeni do opuszczenia tego miejsca w 1757 r.).
1392	franciszkanie otrzymują prawo do odprawiania liturgii w Grocie Getsemani, która znajduje się w pobliżu Ogrodu Oliwnego.
1485	nabycie miejsca Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Ain Karem (kościół wybudowano w 1621 r.).
1551	franciszkanie siłą wyrzuceni z Wieczernika.

1557	nową siedzibą Kustodii zostaje klasztor Najświętszego Zbawiciela w Starej Jerozolimie.
1620	otrzymanie prawa własności Groty Zwiastowania w Nazarecie (kościół zostaje wzniesiony w 1730 r.).
1631	franciszkanie otrzymują na własność Górę Tabor (pierwsza kaplica pochodzi z 1736 r.).
1641	początek negocjacji dla pozyskania sanktuarium w Kanie Galilejskiej, które zakończyły się pozytywnie dopiero w 1879 r. (kościół wybudowano w 1880 r.).
1666	rozpoczęcie zabiegów o pozyskanie Ogrodu Oliwnego, zakończone jego nabyciem w 1681 r. (aktualna bazylika Agonii została wybudowana w latach 1919–1924).
1679	Kustodia nabywa prawo własności sanktuarium Nawiedzenia św. Elżbiety w Ain Karem (obecny kościół został wybudowany w latach 1938–1940).
1745	nabycie ruin (z epoki krzyżowców) sanktuarium św. Józefa w Nazarecie (pierwsza kaplica pochodzi z 1754 r., zaś obecny kościół został zbudowany w latach 1911–1914).
1836	w Jerozolimie zostały nabyte ruiny sanktuarium Biczowania (kaplica została wzniesiona w 1839 r.).
1861	Sługa Boża, markiza Paulina Nicolay przekazuje Kustodii sanktuarium w Emaus (kościół został wybudowany w 1901 r.).
1878	w Naim (w pobliżu Góry Tabor) zostaje nabyty teren pod kaplicę, której budowa została ukończona w 1880 r.
1880	Kustodia uzyskuje sanktuarium w Betfage, czyli początek uroczystego wjazdu w Niedzielę Palmową (w 1883 r. powstaje kaplica).
1889	Bracia Mniejsi wchodzi w posiadanie: V Stacji Drogi Krzyżowej, sanktuarium <i>Dominus Flevit</i> (Pan zapłakał) w Jerozolimie, terenu w Tabgha (miejsce Prymatu św. Piotra) oraz ruin w Magdala nad Jeziorem Galilejskim.
1894	nabycie terenu w Kafarnaum. W 1921 r. odkopano ruiny dawnego miasta, zrekonstruowano starożytną synagogę i dom św. Piotra, nad którym wybudowano Memoriał św. Piotra Apostoła (konsekrowany 29 czerwca w 1990 r.).
1909	pomyślne zakończenie starań o otrzymanie Pola Pasterzy (<i>Beit Sahur</i>) koło Betlejem (kaplica została wybudowana w latach 1953–1954).
1932	Góra Nebo (miejsce śmierci Mojżesza) przechodzi w posiadanie Kustodii.
1933	nabycie miejsca Chrztu Jezusa w Jordanie.
1936	w Jerozolimie, w bezpośrednim sąsiedztwie Wieczernika i dawnego klasztoru powstaje konwent „przy Wieczerniku”.
1950	sanktuarium w Betanii przechodzi w ręce franciszkanów (kościół wybudowano w 1952 r.).
2001	powrót franciszkanów (od 1978 r. oddany w dzierżawę francuskiej wspólnoty mnichów) do Pustelni św. Jana Chrzciciela w pobliżu Ain Karem (klasztor wybudowany w 1923 r.).